

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ НАУКОВИХ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОЕКТІВ

Марія БРИГАДИР

Copyright © 2007

Постановка суспільної проблеми. Це дослідження виконане в контексті реалізації *фундаментального експерименту* з модульно-розвивального навчання, автором якого є А.В. Фурман. Ним обґрунтовані теоретичні основи масштабних інновацій, розроблена методологія зреалізування новачійного потенціалу в наявній освітній орґпростір [32; 34–40]. Професор А.В. Фурман запропонував *вітакультурну парадигму* організації соціального довкілля [33; 41], що обстоює ідею наукового конструювання оточення на принципах розвитковості, кватерності, типологізації, метасистемності.

Частково проблема наукового проектування досліджена в межах нашої дисертаційної роботи [6]. Зокрема, відстежено теоретико-методологічні та прикладні аспекти *психологічного проектування* організаційних форм навчання в досвіді діяльності експериментальних шкіл модульно-розвивального типу.

При цьому проект розуміється нами як своєрідний спосіб майбутньотворення та конструювання, поєднання теорії і досвіду у просторі методологічного пізнання проблеми ефективного функціонування оточення, організації соціального довкілля, що безпосередньо пов'язаний з інноваційною діяльністю. У контексті продовження розвитку окресленої проблематики спробуємо дослідити особливості створення наукових соціально-психологічних проектів та умови розширення меж їх конструктивного використання в актуальному просторі суспільного життя української нації.

На сучасному етапі розвитку та становлення суспільства особливого значення набуває проблема організація соціального довкілля. До того ж застосування традиційного планування в економічній, культурній та освітній сферах

виявило свою малоефективність, тому з розгортанням цивілізаційних процесів інтенсивно зароджується *наукове проектування* як один із способів конструювання довкілля.

Запровадження технологій проектування здійснюється поступово, передусім з ускладненням організації соціального довкілля. Першопочатково вони розповсюджуються на побутову сферу функціонування людства, пізніше – на технічну, а згодом – на соціальну та соціально-психологічну. Оскільки проект – це своєрідне поєднання теоретико-методологічних розробок із практико-емпіричним досвідом, то уможливорюється процес нарощування інноваційного потенціалу сучасного суспільства, що є вельми актуальним для його постіндустріального етапу розвитку.

Аналіз досліджень та публікацій з даної проблеми. Спроби пізнати закони організації ефективного соціального довкілля робилися науковцями у багатьох напрямках. Так, І. Пригожин та І. Стінгерс розробляють *синергетику* як науку про самоорганізацію складних систем, вивчають природу, механізми, закономірності і можливості взаємодії людини із середовищем; С. Кримський – зосереджує увагу на методологічних аспектах проектування як способу конструювання та майбутньотворення; В. Луков висвітлює особливості соціального проектування; М. Кларін, А. Підласий, І. Підласий, В. Пінчук, А. Фурман, Н. Юсуфбекова вивчають принципи, умови і рівні запровадження інновацій в освітню сферу та досліджують можливості дидактичного, педагогічного або освітнього проектування.

Виділення раніше невирішених частин загальної проблеми: на сьогодні недостатньо обґрунтовані теоретичні, методологічні та прикладні аспекти створення проектів найвищого соціаль-

но-психологічного рівня складності, які водночас були б програмами, технологіями розвитку та становлення особистості в гармонійному, параметрично здоровому соціумі.

Формування цілей статті: дослідити тенденції виникнення та формування проектувального підходу в організації соціального довкілля; описати різновиди проектів; обґрунтувати теоретико-методологічні основи наукового проектування; встановити закони протікання за зреалізування інновацій; визначити особливості впровадження соціально-психологічних проектів в освітню сферу.

Ключові поняття: *сфера освіти, модульно-розвивальна система А.В. Фурмана, інновація, наукове проектування, соціально-психологічний проект, соціальна інженерія, соціальна суб'єктність, рефлексивно-креативне проектування, метаонтологічні пласти.*

Соціально-психологічне проектування – вид діяльності, що має відношення до розвитку соціального як такого, організації ефективної соціально-психологічної роботи у подоланні різноманітних проблем сучасного суспільства. Ефективність такого виду діяльності підтверджена практикою багатьох країн, тому що саме проектні технології забезпечують повноцінну реалізацію стратегічних та тактичних задумів зміни функціонування соціосистеми на різних рівнях її існування.

Застосування проектних технологій відстежується ще в далекі історичні часи. Будь-яке із семи чудес світу можна розглядати як реалізацію проекту, хоча мислення проектами, свідоме і повсякденне застосування проектного підходу в техніці, бізнесі, освітній та соціальній сферах – явище останньої третини ХХ століття. У 20-ті роки ідея проектною організації втілюється у педагогіці, головню через використання *методу проектів*, який розроблений Вільямом Хедрі Кілпатріком на основі ідей американського філософа, педагога і психолога Джона Дьюї [14].

У ті ж роки набуває певних якісних ознак соціально-психологічне проектування на мікросоціальному рівні в колишньому СРСР. Воно відображене у системі А.С. Макаренка при організації роботи з безпритульними дітьми та малолітніми злочинцями. З 30-их років ідеї такого проектування придушувалися та довгий час були позбавлені можливості існування через відсутність ринкових основ функціону-

вання здорового соціуму. За кордоном проекти активно діяли в усіх сферах суспільства, захоплюючи культурний, освітній і соціальний аспекти, а в 90-их роках минулого століття вони утвердились як основа менеджменту.

Призначення будь-якого соціально-психологічного проекту – зміна соціального довкілля через реалізацію інновації. Його зміст – це конструювання бажаних станів майбутнього, і на відміну від фантазій і мрій, полягає в наявності чіткої реальної цілі та утримує потрібні ресурси для її досягнення. Отож проектування передбачає зміни, які задумуються, обґрунтовуються і плануються, тому є окремим різновидом інноваційної діяльності [43].

Інновація (з лат. “оновлення”) – у широкому змісті слова означає новий спосіб виконання, охоплює відкриття, прирощування знань і винаходів, у тому числі й нових способів використання вже існуючого [19]. Запровадження нового відбувається за певними законами і закономірностями. Так, оновлення одного сегменту соціуму породжує зміни в інших. Особливості протікання цього явища П. Сорокін описав системою принципів іманентних змін, у яких вказується, що міра впливу інновації визначається кількістю зв'язків у соціальній системі й відповідними фібрами, тобто величинами змін [25].

Процес розповсюдження інновацій усередині соціальної системи та перехід змін в іншу соціальну організацію називають *дифузією*. Проте вона не притаманна кожній інновації. Велика кількість винаходів соціумом часто ігнорується. Так, А. Грублер, аналізуючи масштабні технічні інновації, зазначає, що між винаходом і початком його розповсюдження існує часовий інтервал від 15 до 40 років, більше того, запровадження однієї або декількох успішних змін не гарантує дифузії [19].

Проблема соціальних змін досліджувалася також Т. Парсонсом. Він її розглядав у двох головних варіантах. По-перше, він вважав, що постійно відбуваються внутрішньосистемні зміни, тому сама рівновага системи нестабільна, адже у її межах здійснюється постійне порушення балансу зв'язків та їх відтворення; по-друге, деформації самої системи спричинюються як внутрішніми – екзогенними, так і зовнішніми – ендогенними чинниками різної сили і походження [26]. Т. Парсонс спеціально виокремив категорію “напруження” як найбільш важливу для розуміння внутрішніх змін.

На його думку, “напруження” – це деяка тенденція чи обов’язкова умова, яка детермінує дисбаланс у відносинах між структурними елементами соціальної системи. У випадку сильнішого напруження контрольні механізми соціальної системи можуть не справитись із завданням підтримання усталеного балансу відносин, що призведе до руйнування структури: “Напруження є тенденцією до порушення рівноваги у балансі обміну між двома чи більше компонентами системи”, – зауважує вчений [19]. Важливо відзначити, що структурні зміни соціальних систем не здійснюються безособово. Сама соціальна система – центр перехрестя культурних нормативів, ціннісних (у т. ч. й правових) орієнтацій та індивідуальної мотивації особистості. Тому потрясіння системи природно поєднуються із потрясіннями у сфері індивідуальних мотивацій.

Пізніше Н. Смелзер та Т. Парсонс, на підставі аналізу індустріальної революції в Англії, виокремлюють сім головних етапів або фаз інноваційного процесу, який починається з повного заперечення новизни, яку запропоновано, і завершується рутинізацією новаторського явища чи ідеї. По-перше, процес розпочинається з того, що з’являється певне відчуття “незадоволення” тими досягненнями, що вже є, чи станом справ, отож виникає передчуття “можливостей” їх потенційного поліпшення; по-друге, виникають симптоми занепокоєння – у формі невиправданих емоційних реакцій негативного плану (аж до ворожнечі та агресії) чи у вигляді нереалістичних надій, котрі виявляються у різних фантазіях, утопіях і т. ін.; по-третє, здійснюються спроби врегулювати напруження, яке виникло, шляхом мобілізації мотиваційних ресурсів на підставі існуючої системи цінностей; по-четверте, у вищих керівних прошарках виникає доброзичлива терплячість стосовно нових ідей, але в обережній формі, поки що без прийняття відповідальності за пропонувані зміни; по-п’яте, уможливаються спроби уточнити і конкретизувати нові ідеї та пропозиції, адже вони стають об’єктом пильної уваги з боку зацікавлених кіл; по-шосте, зреалізовується відповідне впровадження нововведень тими, хто бере на себе певний ризик (залежно від результату ризик або виправдовується, одержуючи “винагороду”, або настає “покарання” у вигляді певної невдачі, що багато в чому залежить від сприйняття його так званим “споживачем

інновації”); нарешті, по-сьоме, на останньому етапі те, що було нововведенням, стає інституційним елементом всієї системи чи сфери і втілюється повно як нова традиція [24].

Інновація – не просто оновлення, а свідомо діяльність, яка спрямована на конструювання нового і його впровадження у життя через осмислення попереднього досвіду. Соціально-психологічні інновації можуть мати різні форми, вибір яких не випадковий, продиктований часом, настановленнями історичної епохи і конкретного суспільства.

Інновація приналежна не лише до створення і поширення новації, а й до зміни у способах діяльності, стилю мислення. Процес утілення та зреалізування нового не підлягає формалізації та потребує врахування людського чинника при подоланні соціально-психологічних бар’єрів. Успішній організації інноваційної діяльності сприятиме: 1) врахування установок, ціннісних орієнтацій, етичних норм поведінки [39]; 2) застосування соціально-психологічного методу активного навчання учасників процесу задля розвитку в них інноваційних здібностей, формування готовності до сприйняття та участі в інноваційних заходах [18].

Запровадження фундаментальних інновацій – довготривалий та складний процес, реалізація якого може здійснюватися двома шляхами. Перший еволюційний, довготривалий, мало-ефективний та трудомісткий, ґрунтується на методі спроб та помилок. Зміни відбуваються поступово, при виникненні критичних ситуацій, де старі форми і технології організації недієздатні. За таких умов вибудовується варіативне поле реорганізації системи, випробування кожного із методів сутнісно утруднює організацію продуктивного спілкування між учасниками соціальної організації, передусім через свою багатоманітність та відсутність єдиної методологічної системи, яка б забезпечувала цілісність інновацій і їх доцільність. Такий процес часто називають *еволюційним проектуванням*, його використання призводить до непередбачуваних результатів – від позитивних до різко негативних.

Другий шлях передбачає використання *наукового проектування*. При цьому процес реорганізації соціальної системи відбувається на всіх рівнях її існування. Щонайперше підлягає перегляду теоретико-методологічна база організації функціонування, а тому логічно видозмінюється зміст діяльності соціо-

Таблиця

Види і зміст проектувальної діяльності відповідно до динаміки суспільного розвитку

Метаонтологічні пласти людського буття, які конструюють проекти	Типи суспільних систем	Домінуючий вид проектувальної діяльності	Зміст домінуючого виду проектувальної діяльності	Результат проектувальної діяльності
Світ ідей – філософська картина світу, міфи, релігійні переконання	Архаїчне суспільство	Міфологічне	створення особистістю власних програм життєвої активності	проекти життєвих програм
Світ речей – картина “другої природи” людського буття	Традиційне суспільство	Соціотехнічне	створення інженерно-технічних моделей вторинного світу людини	інженерно-технічні проекти
Світ мислелокомунікацій та інтеракцій – соціально-психологічна картина світу	Індустріальне суспільство	Соціально-інженерне	конструювання соціального довкілля через реалізацію програм реформування суспільного буття	соціальні проекти
Самосвідомість людини як певний образ “Я” у мінливому світі	Постіндустріальне суспільство	Рефлексивно-креативне	проектування сутнісного змісту людини через сім’ю, освіту, культуру, релігію	образ ідеальної людини

системи, технології ведення взаємодії її суб’єктів.

Науковий проект є одним із способів передбачення та майбутньотворення, що забезпечує ефективне функціонування новостворених систем. Теоретичну основу проектів становлять сучасні розробки в багатьох сферах знання (психологія, соціологія, історія, кібернетика, філософія та ін.). Використання прогресивних ідей, моделей робить мінімальним інноваційний ризик при системному вдосконаленні організаційних схем суспільних структур. Наприклад, синергетика містить певне методологічне настановлення [21; 22], котре забезпечує застосування міждисциплінарного підходу щодо задіяння-існування процесів самоорганізації у системі, що проектується. В науковому проекті активізуються всі рівні знання, завдяки забезпеченню: а) відображення реально існуючого у його одиничному, конкретному, неповторному; б) виявлення загальних сутнісних зв’язків і відношень; в) наявність зв’язків одиничного і загального у формах особливого.

Науковий проект – це спосіб систематизації та організації прогресивного знання, ресурсів і зв’язків, оскільки саме даний вид майбутньотворення є структурною схемою, комунікатом, моделлю та планом дій водночас [13].

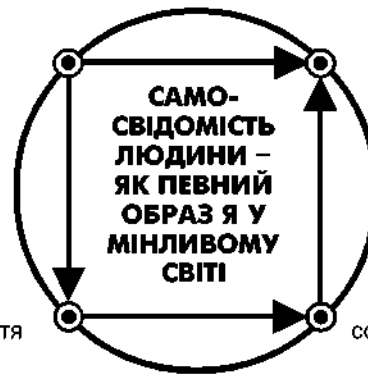
Зокрема, поява наукових проектів зумовлена потребами цивілізаційного розвитку (*див. табл.*) та диференціацією сфер метаонтологічного буття (*див. рис. 1*). Так, вимогою архаїчного суспільства є створення *міфологічних проектів*. Вони зародились у практичній свідомості індивіда, були вкрай конкретні та проектували визначені дії (виготовлення інструмента, мисливство і т. ін.). Міф став моделлю буття в цілому, фантастичним подвоєнням світу, котре піднімається над випадковими фрагментами індивідуальної життєдіяльності. У світі фантазії створювався проект неіснуючого, неусвідомлювалась принципова відмінність між реальним буттям і вимислом, оскільки початкові форми свідомості (суспільної та індивідуальної) й донині відрізняються ілюзорністю. Ці проекти поступово трансформувались у програми життєвого шляху (з розподілом праці та появою умов самоідентифікації). Вони набувають рис-ознак культури, стають своєрідними програмами буття, поєднуючи раціональне розуміння світу, природи людини, соціальної дійсності, фантазій та мрій, організації ідеального. Тут своєрідним зразком є життя Богів, котре не досяжне для людини, але вказує на шляхи пізнання дійсності, що стає основою зарод-

1 – світ живої природи:

екосистема, в якій перебуває людина

4 – світ ідей:

філософська картина світу, міфи, релігійні переживання

2 – світ речей:

картина “другої природи” людського буття

3 – світ мислєкомунікацій:

соціально-психологічна картина світу

Рис. 1.

Метаонтологічні пласти буття людини

ження релігійної свідомості (уявлення трансформуються в образи Ісуса Христа, Магомета, Будди). Паралельно існують дві форми проєктів пізнання оточення: а) релігія як ідейний, смисловий конструкт, б) гра як форма активності, котра спрямована на практичне освоєння дійсності через системи соціальних ролей та зразків поведінки, виконуючи при цьому подвійну функцію – проєктує виконання дії та конструює бажане майбутнє. Разом вони організують, регулюють та контролюють життєвий простір індивіда [2].

Традиційний соціальний устрій відзначається появою *соціотехнічних проєктів*, що з розвитком науки утвердились у формі інженерних схем-конструктів, рисунків (проєкти будівель, технічного устаткування, розробки дизайну та ін., що пов'язані із створенням другої природи людини – світу речей). Практична фантазія, на відміну від міфологічної, має за мету створення проєктів, призначених для практичної реалізації. Даний вид діяльності стає спеціалізованим, створюються взірці “другої природи” із матеріалів “першої”, здійснюється технічне (інженерне) проєкування світу речей. Причому зміст такої діяльності – це відтворення проєктивного взірця, що поєднує утилітарні, технологічні, ергономічні, економічні й водночас художньо-естетичні властивості, які дають початок науковій організації конструкторських розробок.

Індустріальна епоха потребувала створення *соціально-інженерних проєктів*, які б забезпечували доцільну та ефективну організацію соціуму. Дослідження науковців спрямовувалися на вивчення особливості поведінкових

реакцій людини в умовах виробництва (Л. Урвік, Ф. Тейлор, А. Кітов, М. Вебер, П. Хілл, А. Файоль та ін.), при цьому увага головно зосереджувалася на економічних механізмах регулювання [5]. Соціальне проєкування сутнісно відрізняється від проєкування речей, тому що створює моделі особливих об'єктів – інституційно-організаційного характеру, починаючи з трактатів Платона “Закони”, “Держава” і реформ Перикла й закінчуючи сучасними перетвореннями способів управління виробництвом, юридичної системи, шкільної освіти та ін. Загалом проєкування нових форм суспільного життя здійснюється багатьма професіоналами – політичними діячами і філософами, управліннями і теоретиками, утопістами та науковцями.

Визначають дві концепції соціального проєкування – соціальну інженерію і соціальну утопію. Перша заснована на емпіричному знанні та експерименті й вирішує завдання за принципом “тут і тепер”, межує з технологією та є прагматичною, друга не підлягає емпіричній перевірці, а перебуває у сфері філософії і художньої творчості [14].

Соціальна інженерія – це діяльність з проєкування, конструювання, створення і зміни організаційних структур і соціальних інститутів, а також комплекс прикладних методів соціології, які є інструментом такої діяльності. Термін “соціальна інженерія” вперше з'явився у 20-ті роки ХХ століття: його запровадив Роско Паунд для пояснення змісту поступових соціальних перетворень [14]. Концепція поступової, поетапної зміни (соціальна інженерія) загалом стала основою концепції відкритого суспільства англійського теоретика Карла

Поппера. У книзі “Відкрите суспільство і його вороги” він пише: “Прихильники соціальної інженерії не ставлять питання про історичні тенденції чи про призначення людини. Вони віряють, що людина – господар своєї долі, вона може впливати на історію та змінювати її відповідно до своїх цілей, подібно того як ми вже змінили ландшафт землі. Вона не вірить, що ці умови нав’язані нам умовами і тенденціями історії, але сподівається, що вони вибираються і навіть створюються нами самими, подібно до того як ми створюємо нові ідеї, твори мистецтва, будівлі, техніку” [20].

Теорія соціальної інженерії і практики її застосування визначаються завданнями удосконалення управлінського процесу на базі соціологічного знання. У зв’язку з цим розроблялися такі основні сфери застосування соціальної інженерії: а) проектування правил раціонального впливу на соціальні процеси; б) визначення етапності таких дій; в) розробка ефективних методів соціальних перетворень. Така діяльність першопочатково не ставила за мету домогтися змін соціальної системи, її головне завдання полягало у злагодженні конфліктів на виробництві. При цьому провідною була ідея “людської інженерії” – соціологічна концепція, яка сформувалась у міжвоєнний період на базі завдань із забезпечення безпеки праці та ефективності системи “людина – машина”. Фахівці у сфері соціальної інженерії вивчають питання задоволення заробітною платою, умовами та організацією праці, на її підґрунті роблять висновки із рекомендаціями для менеджерів з питань покращення політики у царині трудових відносин.

Інший підхід до соціальної інженерії сформувався у нас в країні на початку 20-х років ХХ століття. Централізоване управління економікою потребувало планування (також і розвитку соціальної сфери). Акцентувалась увага на раціоналізації дій, економії ресурсів, підвищенні ефективності праці. Це індукувалось у *теорії наукової організації праці*, яку розробляв О.К. Гастаєв (1882–1941). Саме він очолював у 1920-х роках Інститут праці та назвав свою теоретичну концепцію “соціальною інженерією”, а також сформував три принципи, на яких вона базується: а) для розвитку організації праці потрібна техніка і технології, використання яких вимагає нового типу робітника; б) за умов масового виробництва, кожний верстат має стати дослідницькою лабораторією пошуку нового,

раціонального, економічного; в) культура праці має ґрунтуватися на аналізі та нормуванні [14].

Російський фахівець з наукової організації праці Н.А. Вітке запропонував розвивати соціальну інженерію як технічну діяльність з удосконалення організації виробництва, яка б враховувала соціальні чинники та була спрямована на покращення умов праці. Така діяльність здійснюється за наступними етапами: 1) розробка соціально-технічного проекту (карта організації робочого місця, карти робочого часу та ін.); 2) впровадження практичних рекомендацій; 3) експлуатація запровадженої системи в умовах нормальної роботи підприємства [14].

Економіст В.С. Немчинов у 1955 році сформував позицію, згідно з якою при соціалізмі соціологи та економісти перетворюються у своєрідних “соціальних інженерів” [14]. У подальшому збереглися уявлення про соціальну інженерію як про концепцію західної соціології, що заснована на прагматизмі і є окремим способом соціального конструювання. Основне її завдання – це улагодження конфліктів. Нині ця характеристика набула особливого значення у зв’язку з різноманітним соціальним проблемами, природа яких часто є конфліктною.

Соціальна утопія – назва цього способу конструювання походить від творів англійського філософа Томаса Мора “Утопія”. Утопія – це місце, якого немає: саме тоді можлива ідеальна соціальна організація. Платон, Мор та інші мислителі конструювали ідеальну суспільну організацію й у такий спосіб усували несправедливість, яка реально існує у житті, шляхом запровадження: 1 – узаконеної одноманітності; 2 – раціоналізації суспільного життя [14]. Ці настановлення використовувалися багатьма соціологами. Зокрема, О. Конт мав на меті наукове передбачення майбутнього стану суспільства і безпосередньої підготовки соціальних реформ [8]. У працях представників Чикагської соціологічної школи Роберта Парка, Ернеста Берджеса проектні завдання пов’язані із соціологічною теорією, тому поза проектом теорія не виявляє своїх сутнісних рис. Зв’язок соціології і проектування в нормативній формі виражає концепція “дизайн-соціології”, з якою в 1983 році виступив Б. ван Штінберген: соціолог має прийняти роль соціального архітектора, котрий продукує нові завдання мікросоціології [14].

Утопічне мислення – це не рудимент соціальної філософії і соціології, це живе явище

сучасності. Мислення утопіями слід усвідомлювати як важливу умову соціального проектування в макросоціальному масштабі, але йому не можна надавати нормативної ролі. Карл Поппер зазначав, що “спроба досягнути ідеальної держави, використовуючи проект суспільства в цілому, вимагає сильної централізації влади і призводить до диктатури...” [20]. При цьому недоцільно ставити знак рівності між утопією і рішеннями, які реалізуються, тоді відкриваються необмежені творчі можливості. Утопія містить у собі ознаки соціальної реальності і змінюється при соціальних трансформаціях. Американський футуролог Алкін Тофлер є творцем “практопії” – системи соціальних реформ, спрямованих на побудову неідеального, а кращого за існуючий світ [8].

При створенні соціальних проектів важливого значення набуває характеристика *суб’єктності*, це – здатність суспільства, соціальних груп, людини бути активними творцями соціальної реальності. Вона виявляється у відтворенні та оновленні соціальних відносин, у конструюванні і проектуванні реальності в різних формах соціальної діяльності. У підсумку соціальна суб’єктність є морально-філософською основою соціального проектування та відображає особливості історичної епохи, її культурні характеристики.

Соціальна суб’єктність виявляється у формах життєдіяльності відповідно до суспільних умов і містить у собі відбиток прийнятих у суспільстві моделей поведінки та є обов’язковою умовою народження соціального проекту, але вона також залежить від життєвої концепції як найбільш загальної лінії соціальної поведінки, ставлення до життя. Визначають три типи життєвих концепцій:

1) *рухатися за хвилину життя*: ця концепція знайшла своє теоретичне обґрунтування у скептицизмі (батьком скептицизму є древньогрецький філософ Піррон, 360–270 рр. до н. е.) сформував тезу “Ніщо не є більшою мірою одне за інше, людина має справу із формами речей, але їй не відомі властивості речей, тому слід стримуватися від рішень і виявляти апатію [3]. Атараксія (бездіяльність) – найкраща позиція для людини, яка реально має наслідувати традиції і природу; така життєва позиція розповсюджена у країнах, де сповідують буддизм, менше у тих, які обстоюють протестантизм;

2) *активно захищати традиції*: характерна для патріархальної сім’ї (де головний – бать-

ко), для деяких закритих суспільств, часто такі тенденції зустрічаються у політиків, митців;

3) *змінювати світ*: тут вирізняється дві лінії соціальної поведінки: перша полягає у здатності змінювати світ через особисте самовдосконалення, вплив власним моральним прикладом, критикою недосконалості суспільного устрою; друга – дії, котрі спрямовані на зміну суспільства шляхом інновацій, що характерні для соціальних революцій, інколи для реформ (яскравим прикладом тут є епоха Просвітництва) [14].

З плином часу описані види проектів не втрачають своєї сутності, проте набувають нових якісних характеристик (*див. табл.*). Постіндустріальне суспільство постало перед індивідом у двох взаємопротилежних значеннях: з одного боку, – це великий простір інформаційних технологій, інноваційних технічних розробок, де з’являється широке варіативне поле саморозвитку кожної індивідуальності, з другого – зароджується тенденція до невизначеності та фрустрації особистості. Для збереження цілісності й гармонійності організаційного простору доцільним є використання *рефлексивно-креативних проектів*, прикінцева мета яких – створення позитивного образу Я кожного індивіда, основу якого становить його гуманне налаштування до соціуму.

Рефлексивно-креативне проектування забезпечує конструювання організаційного простору, задіюючи всі метаонтологічні пласти людського буття (*див. рис. 1*). При цьому людина є стрижневим та центруючим елементом організації соціуму. Вона здатна сама себе проектувати, тому доцільно говорити про *самопроектування*. У цьому випадку ідеальна модель людини завжди створюється відповідно до культури, релігії та рівня цивілізаційного розвитку суспільства.

Спробою поєднання двох останніх видів проектувальної діяльності є наявність освітніх, соціально-психологічних проектів. Саме вони забезпечують реалізацію системного і міждисциплінарного підходів. Оскільки процедура запровадження та зреалізування *освітньої інновації* вимагає особливого поєднання теоретичного, методологічного, практичного різнопланового та багатозмістового знання, умінь, норм, цінностей, досвіду, що відображає особливості реального стану освітньої установи, то вимоги змін її створюють відповідну систему рекомендацій доцільного трансфор-

мування організаційних форм його функціонування.

Національна освіта України перебуває на етапі природної трансформації навчально-виховних оргструктур у світовий міжкультурний простір. У зв'язку з цим видозмінюється усталена освітня парадигма, котра все більше наповнюється новим змістом, іншими теоретико-методологічним і технолого-практичним підґрунтями [15; 28; 40]. Робиться багато спроб щодо запровадження інновацій в освітню сферу, часто вони фрагментарні, короткотривалі та відтворюють всі ознаки еволюційного проектування [7; 11; 12; 17; 27].

Відомо, що ефективність навчально-виховного процесу визначається конкретизацією цілей, виявленням змісту, набором способів і засобів їх реалізації з урахуванням індивідуальних особливостей учнів [23]. Проте гармонійне здійснення освітньої діяльності за умов використання зазначених вимог можливе тільки у ситуації точного відтворення раніше створеного проекту педагогічних взаємостосунків у класі [9; 10]. Це пов'язано з тим, що проектування поєднує теоретичні розробки моделі із практикою їх впровадження й водночас дає змогу здійснювати процес управління активністю учнів, передбачати ті чи інші вчинкові дії, виявляти їх можливі причини, оскільки проект є деталізованим описом практичної реалізації концептуальних основ освітньої взаємодії [29; 30; 31].

Проектування освітнього процесу як соціальної системи має здійснюватися у трьох взаємозалежних площинах – навчання, виховання, освіта, що, зі свого боку, вимагають створення повноцінних технологій навчання та забезпечення проектного рівня їх обґрунтування. Саме у цьому разі доречно використання соціально-психологічного проектування, що дає змогу розглядати освітній процес як організаційну структуру, зумовлюючи поєднання його сутнісних властивостей і в такий спосіб забезпечує найефективніше функціонування системи відповідно до соціальної мети створення [16]. Це полегшує управління навчанням, підвищує його результативність і якість. Оскільки діяльність школи як соціальної організації, котра розвиває, формує та видозмінює перебіг складних психологічних процесів самореалізації вчителя та учня, здійснюється через оргструктуру, то сама вона визначає усвідомленість та цілеспрямованість дій, зв'язків, відношень і

взаємодій учасників у рефлексивних системах [16]. Структурованість освітнього процесу щонайперше визначає форми і властивості взаємодії учасників-комунікаторів, а тому впливає і водночас залежить від міри зосередження влади у системі (авторитарний, ліберальний чи демократичний стилі управління) та причетності кожного до різних аспектів паритетного творення проекту у системах: “учитель – учень”, “учитель – учні”, “учень – учень”, “учень – учні”.

В освітній сфері інноваційним є такий процес, який забезпечує внесення конструктивних змін у наявну культуру, соціальне довкілля та пов'язаний з творчим пошуком, аналізом і збагаченням історичного досвіду [1]. Він завжди характеризується інтегративністю, цілісністю та безперервністю. Досліджуючи особливості перебігу освітніх інноваційних процесів, Н.Р. Юсуфбекова визначила закони їх протікання:

1) *закон незворотної дестабілізації інноваційного освітнього довкілля* – відбуваються деструктивні зміни в існуючому оргпросторі через його проблематизацію; руйнуються цілісні уявлення про природу освітніх процесів та їх керованість (чим ґрунтовніші інноваційні зміни, тим більша дестабілізація);

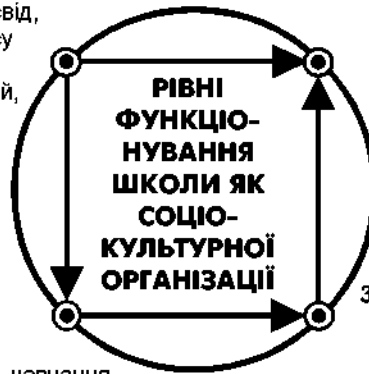
2) *закон фінальної реалізації інноваційного процесу* – навіть ті інновації, які постають початково як безнадійні, поступово реалізуються;

3) *закон стереотипізації інновацій* – будь-яка інновація має тенденцію перетворюватись у стереотип мислення і практичної дії, приречена до рутинізації;

4) *циклічного повторення, або зворотності освітніх інновацій* – повторне відродження інновації за нових умов [44].

Запровадження інноваційних змін в освітній сфері є складним і довготривалим процесом. Ефективна реформа усталених правил, норм, традицій у буденній організації життєдіяльності навчально-виховного закладу вимагає ґрунтовної підготовки виконавців експерименту та науково доцільних способів передбачення проблемних етапів входження новації у наявні оргструктурні схеми та управлінські моделі. П'ятнадцятирічний досвід утілення авторської модульно-розвивальної системи освіти А.В. Фурмана [30–40] доводить актуальність та доцільність використання *соціально-психологічних проектів* нових організаційних форм навчання, частиною яких є створення програм самореалізації кожного учасника соціальної

1. **Організаційний модуль** – модель управління школою, яка зумовлює конструювання дидактичного модуля, його зміст диференціює соціокультурний досвід, що переважає у змісті навчального курсу (науково-інформаційний, культурно-інформаційний, інструктивно-діяльнісний, системно-діяльнісний, наукового-гуманітарний, духовно-мистецький)

2. **Оргмодель** – відображає функціонально-структурне наповнення навчального модуля за всіма етапами модульно-розвивального навчання (чуттєво-естетичний, установчо-мотиваційний, теоретично-змістовий, оцінювально-смісловий, адаптивно-перетворювальний, системно-узагальнювальний, контрольньо-рефлексивний, духовно-естетичний, спонтанно-креативний)

4. **Оргформа** – міні-модуль, у якому чітко структурована модульна частина освітнього змісту, його здобування учасниками навчання конструюється у проблемно-діалогічних ситуаціях за законами перебігу психомистецького дійства

3. **Оргсхема** – забезпечує функціонування цілісного освітнього циклу у поєднанні технологічного, розвивального, процесуального та ритмічного модулів, її змістове наповнення відображене у проєктах сценаріїв навчальних занять

Рис. 2.

Соціально-психологічне проєктування інноваційного функціонування освітнього закладу за модульно-розвивальної системи навчання

взаємодії із задіянням його рефлексивно-креативного потенціалу.

Зазначений різновид наукового конструювання позитивних трансформацій зумовлює введення низки перехідних обставин від пізнавально-інформаційної оргмоделі до соціокультурної, що знаходить відображення в життєдіяльності школи як соціальної організації, зокрема у її культуротворчому змістовому наповненні (*див. рис. 2*).

Першим етапом соціально-психологічного проєктування модульно-розвивальної системи є створення організаційного модуля, що є конкретною моделлю управління школи (передусім розклад навчальних занять). Він зумовлює цілі, методи, форми та стиль взаємодії керівництва школи, вчителів, учнів, батьків. Важливою його характеристикою є відображення програми психосоціального розвитку особистості учасника освітнього процесу [4; 30].

Зміст наступного етапу соціально-проєктної діяльності полягає у конструюванні організаційної моделі модульно-розвивального навчання. Вона відображає функціонування взаємозалежних циклів навчальної, виховної та освітньої взаємодії вчителя та учня [38; 39].

Третій етап соціального-психологічного проєктування забезпечує створення оргсхем практичного втілення розвивальної взаємодії. Він обґрунтовує технологічний та методичний

аспекти функціонування цілісного модульно-розвивального циклу [38; 42].

Четвертий етап соціально-психологічного проєктування забезпечує конструювання організаційних форм зреалізування інноваційних модульно-розвивальних технологій навчання. Процедура їх створення зумовлюється особливостями міні-модуля та психомистецькими техніками освітньої взаємодії [38; 39].

Відтак зміст та сутність проєктної соціально-психологічної роботи забезпечує повноцінне запровадження та зреалізування інновацій, проєктне мислення охоплює прогнозування змін у всій ієрархії освітньої системи, передбачаючи витратні ресурси, варіативне поле можливих наслідків, охоплює процедуру їх оцінки та експертизи.

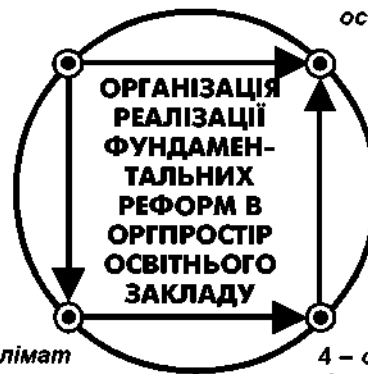
При проєктуванні фундаментальних реформувачів в організаційний простір освітнього закладу зміни здійснюються за такими етапами (*див. рис. 3*):

1. **Системно-нормувальний** – визначається перелік вимог щодо умов функціонування закладу (теоретико-методологічне обґрунтування принципів модульно-розвивальної організації освітнього процесу відповідно до вимог вітакультурної парадигми);

2. **Макрорівневий** – проєктування та творення оновленого оргклімату (трансформування організаційних схем, створення іннова-

1 – система нормативно-регулятивних вимог інноваційної моделі

4 – організаційна культура освітньої установи

2 – організаційний клімат освітнього закладу

4 – соціально-психологічний клімат функціональних груп освітнього закладу

Рис. 3.

Рівні проектування реформаційного функціонування освітнього закладу за інноваційної модульно-розвивальної системи навчання

ційного програмово-методичного забезпечення);

3. *Мікрорівневий* – організація безперервної розвивальної взаємодії учасників освітнього процесу (соціально-психологічний клімат функціональних груп, у т. ч. емоційний настрій, атмосфера контактування, стиль керівництва, спосіб прийняття групових рішень, наявність неформальних зв'язків та ін.);

4. *Результуючий* – міра впливу інновацій на організаційну культуру освітнього закладу (норми і правила співпраці, цінності, переконання, очікування учасників, ступінь їхнього професійного та особистісного зростання, самореалізації, саморозвитку).

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

1. Дослідження Т. Парсонса, І. Пригожина, Н. Смелзера, І. Стінгера доводять наявність безперервних змін соціального довкілля. Пасивне спостереження за ними та очікування приходу закономірних видозмін відбувається в межах *еволюційного проектування*, де методом спроб та помилок закріплюються позитивні зрушення в суспільстві. Натомість такі тенденції можна передбачати і проектувати з наукових позицій, що дасть змогу ефективно управляти ними.

2. Зміна соціального довкілля може відбутися через запровадження інновацій, завдання яких полягає у тому, щоб конструювати бажані стани майбутнього. Досконала організація інноваційної діяльності можлива через викорис-

тання *соціально-психологічних проектів*, тому що саме вони зумовлюють поетапну зміну всіх елементів соціальної системи із врахуванням наявних можливостей, потенцій та вимог, які пропонуються реформами.

3. Науковий проект – це спосіб систематизації та організації прогресивного знання, який має структурну схему, є комунікатом, моделлю та планом дій одночасно. Він завжди відображає рівень культурно-цивілізаційного розвитку суспільства та ментальні особливості соціуму.

4. Процедура створення наукових соціально-психологічних проектів визначається *життєвою концепцією* його автора, що зумовлює стратегію розвитку соціальних об'єктів, тактику запровадження змін. Результат зреалізування проектних пропозицій оцінюється за ступенем позитивного впливу на всі метаонтологічні пласти людського буття, а відтак оцінюється доцільність запропонованої інновації, можливість її зреалізування в наявному організаційному просторі.

5. Важливим при створенні наукових соціально-психологічних проектів є методологічне підґрунтя, що визначає стратегічні орієнтири змін соціального довкілля, методи та способи втілення інновацій. Нами пропонується *вітакультурне обґрунтування проектувальної діяльності*, що дає змогу при конструюванні соціальної реальності дотримуватися принципів метасистемності, розвитковості, досягнути логічної послідовності, довершеності, максимальної доцільності із збереженням самобутності конкретного соціального довкілля.

1. Арнаутів В.В. Опыт инновационно-моделирующей деятельности по проектированию образовательных процессов // Педагогика. – 1998. – №1. – С. 18–23.
2. Бетяев С.К. Прогностика: первые шаги науки // Вопросы философии. – 2003. – № 4. – С. 3–13.
3. Богуславський В.М. Скептицизм в філософії. – М.: Наука, 1990. – 244 с.
4. Бригадир М. Модель рівнів наукового проектування модульно-розвивального процесу // Економіка освіти: Збірка наукових праць НДЦ “Економіка вищої освіти”, – Т. 1. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – С. 180–187.
5. Бригадир М. Рівні існування соціосистеми // Вітакультурний млин. – 2005. – Модуль 2. – С. 42–44.
6. Бригадир М.Б. Психологічне проектування модульно-розвивальних занять у загальноосвітній школі. Автореф. дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.07 / Одеський національний університет імені І. Мечникова. – Одеса, 2002. – 20 с.
7. Валицкая А.П. Современные стратегии образования: варианты выбора // Педагогика. – 1997. – №2. – С. 3–8.
8. Громов Й.А., Мецкович А.Ю. Западная теоретическая социология. – СПб., 1996. – 438 с.
9. Гуменюк О.С. Модульно-розвивальне навчання: соціально-психологічний аспект. – К.: Школяр, 1998. – 112 с.
10. Зазуліна Л.В. Сучасні педагогічні технології та їх впровадження в практику роботи. – Хмельницький: ОУВ, 1997. – 103 с.
11. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике: Обучение на основе исследования, игры и дискуссии. – Рига: Эксперимент. 1995. – 176 с.
12. Корсак К. До проблеми парадигми сучасної національної освіти // Освіта і управління. – 1997. – Т.1, № 4. – С. 12–22.
13. Кримський С.В. Проективна наука постіндустріального суспільства // Пульсар. – 1998. – №1. – С. 49–54.
14. Луков В.А. Социальное проектирование. – М.: Флинта, 2003. – 239 с.
15. Лутай В. Основне питання сучасної філософії і реформування освіти // Освіта і управління. – 1998. – Т. 2, №3. – С. 7–19.
16. Огнев'юк В.О., Фурман А.В. Принцип модульності в історії освіти. – Частина 1. – К.: УПКККО Міністерства освіти України. 1995. – 85 с.
17. Підласий І., Підласий А. Педагогічні інновації // Рідна школа. – 1998. – № 12. – С. 13–17.
18. Пінчук В. Інноваційні процеси – підґрунтя проектування нових освітніх технологій // Освіта і управління. – 1998. – Т. 2, № 3. – С. 88–97.
19. Плотинский Ю.М. Модели социальных процессов. – М.: Логос, 2001. – 296 с.
20. Поттер К. Відкрите суспільство і його вороги. – К.: Основа, 1994. – Т. 1. – 444 с.; Т. 2. – 494 с.
21. Пригожин А.И. Социология организаций. – М.: Наука, 1980. – 255 с.
22. Пригожин И., Стенгерс П. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. – М.: Прогресс, 1986. – 431 с.
- 22а. Руденко О. Освіта на межі тисячоліть: природа кризи і стратегія реформи // Освіта і управління. – 1999. – Т.3, № 1. – С. 7–12.
23. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Антропологический принцип в психологии развития // Вопросы психологии – 1998. – №6. – С. 3–17.
24. Сметзер Н. Социология: Пер. с англ. – М.: Феникс, 1994. – 687 с.
25. Сорокин П. Социальная и культурная динамика. – СПб.: РХГИ, 2000. – 465 с.
26. Соціологія / За ред. С.О. Макеєва. – К.: Знання, 2005. – 455 с.
27. Суліма І. Кризис духа – кризис образования // Мир образования. – 1997. – № 3. – С. 13–15.
28. Тхагансов Г.О. О новой парадигме образования // Педагогика. – 1999. – №1. – С. 103–110.
29. Фурман А.В., Гуменюк О.С. Модульно-розвивальне навчання: передумови, новації, впровадження // Освіта і управління. – 1997. – Т. 1, № 4. – С. 94–120.
30. Фурман А.В., Семенюк Т. Науково-методична експертиза граф-схем навчальних курсів загальноосвітньої школи // Освіта і управління. – 1998. – Т. 2, № 3. – С. 98–109.
31. Фурман А.В., Скоморовський Б.Г. Педагогічне керівництво пошуковою пізнавальною активністю школярів. – К.: Зодіак-ЕКО, 1996. – 112 с.
32. Фурман А. Архітектура творення особистості за модульно-розвивальною системою навчання // Психологія і суспільство. – 2000. – № 1. – С. 26–43.
33. Фурман А. Категорії вітакультурної методології як ефективний засіб аналізу і розв'язання складних проблем // Інститут експериментальних систем освіти (науково-дослідний): Інформаційний бюлетень. – Випуск 4. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – С. 4–7.
34. Фурман А.В. Модульно-розвивальне навчання: принципи, умови, забезпечення: Монографія. – К.: Правда Ярославичів, 1997. – 340 с.
35. Фурман А.В. Проблемні ситуації в навчанні. – К.: Рад. школа, 1991. – 191 с.
36. Фурман А.В. Психодіагностика інтелекту в системі диференціації навчання. – К.: Освіта, 1993. – 224 с.
37. Фурман А.В. Психолого-педагогічна теорія навчальних проблемних ситуацій. Автореф. дис. ... доктора психол. наук: 19.00.07 / Інститут психології АПН України. – К., 1994. – 63 с.
38. Фурман А.В. Система інноваційного програмово-методичного забезпечення модульно-розвивального навчання // Педагогічний вісник. – 2000. – № 1. – С. 4–48.
39. Фурман А.В. Соціально-психологічна експертиза модульно-розвивальних занять у школі: Наукове видання. – К.: Правда Ярославичів, 1999. – 56 с.
40. Фурман А. Теорія освітньої діяльності як метасистема // Психологія і суспільство. – 2002. – № 3–4. – С. 20–58.
41. Фурман А.В. Теорія і практика проектування соціально-культурного змісту навчальних модулів // Рідна школа. – 1998. – №10. – С. 11–22.
42. Фурман А.В. Технологія створення граф-схем навчальних курсів у модульно-розвивальній системі // Рідна школа. – 1997. – № 2. – С. 25–34.
43. Хилл П. Наука и искусство проектирования. – М.: Мир, 1973. – 264 с.
44. Юсуфбекова Н.Р. Тенденции и законы инновационных процессов в образовании // Новые исследования в педагогических науках. – М.: Педагогика, 1991. – Вып. 2. – С. 6–9.

Надійшла до редакції 25.02.2007.